

ԷԴԻԿ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

Պատմական գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ

ԱԿԱՆԱՎՈՐ ԶՈՐԱՎԱՐԸ, ՈԱԶՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՉ-ՊԱՏՄԱԲԱՆՆ ՈՒ ՅԱՅՐԵՆԱՍԵՐ ՅԱՅՈՐԴԻՆ

(Նովհաննես Քրիստափորի Բաղրամյան. 125)¹

Խորհրդային Միության կրկնակի հերոս, Խորհրդային Միության մարշալ Հովհաննես Քրիստափորի Բաղրամյանի 125-ամյա հոբելյանի նշումը հարգանքի տուրք է ականավոր զորավարի, ռազմական գործի անզուգադրելի կազմակերպչի, տաղանդավոր ռազմական պատմաբանի ու նվիրյալ մեծ հայրենասերի հիշատակին:

Հայ ժողովրդի բազմադարյա պատմության մեջ եւ հատկապես հայրենական մեծ պատերազմի տարեգրության էջերում արձանագրված տաղանդավոր զորահրամանատարների, մարշալների շարքում իր ուրույն ու պատվավոր տեղն ունի անստգյուտ ռազմական գործիչ ու զորավար, տաղանդավոր ռազմավար ու պատմաբան Հովհաննես Քրիստափորի (Իվան Խաչատուրի) Բաղրամյանը:

Հովհաննես Բաղրամյանն անցել է կյանքի դժվարին փորձություններով լի, հայրենիքին անմնացորդ ծառայելու պատվարժան ուղի: Իր առաջին լուրջ ռազմական մկրտությունը ստանալով հայ ժողովրդի համար ճակատագրական ու բախտորոշ Սարգարապատի ճակատամարտում, այնուհետեւ իր ռազմավարական ներուժն ու զորավարական տաղանդը լայնորեն դրսևորեց 1941–1945 թթ. հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին, գլխավորելով բանակ ու ռազմաճակատ, աչքի ընկնելով իր ռազմավարական գիտելիքներով ու հմտություններով այն դրսևորելով մի շարք ռազմական գործողությունների մշակման ու իրականացման գործում, շարքային զինվորից հասնելով մարշալի աստիճանի, պատերազմի վերջում իր պատվավոր տեղն ապահովելով Խորհրդային միության ականավոր զորավարների համաստեղության մեջ: Նրա ռազ-

¹* Ստացվել է՝ 3.02.2022, գրախոսվել է՝ 13.02.2022: Էլ. հասցե՝ eminasyan@ysu.am:

մագիտական հարուստ ժառանգության եւ կյանքի փորձի ու մարդկային նկարագրի ուսումնասիրությունը հնարավորություն կտան հայկական բանակի զինվորներին ու սպաներին ընդօրինակել նրան, նպաստելով մատաղ սերնդին ու երիտասարդությանը հայրենական ոգով դաստիարակելու գործին:

Հովհաննես Քրիստափորի Բաղրամյանը ծնվել է 1897 թ. դեկտեմբերի 2-ին Ռուսական Կայսրության Ելիզավետպոլի նահանգի Ելիզավետպոլ (Գանձակ) քաղաքի երկաթուղային կայարանի բանվորական ավանում: Նույն նահանգի Չարդախլու² գյուղից էին սերում ապագա մարշալի հայրը՝ Խաչատուր Բաղրամյանը, եւ մայրը՝ Մարիամ Մարտիրոսյանը: Բայց կարիքն ստիպել էր Խաչատուրին տեղափոխվել Ելիզավետպոլ եւ աշխատանքի անցնել երկաթուղում: Նախնական կրթությունը Հ. Բաղրամյանն ստացել է Գանձակի երկրասյա դպրոցում, ապա 1907–1912 թթ. սովորել եւ գերազանցությամբ ավարտել է հիշյալ քաղաքի երկաթուղային ուսումնարանը: Բայց ինչպես դպրոցական, այնպես եւ ուսումնարանի արձակուրդները նա անցկացնում էր գյուղում: Ահա ինչ է գրում նա այդ մասին. «Չարդախլուում եղած ժամանակ եւս մեծ ուշադրությամբ ուսումնասիրում ու յուրացնում էի գյուղական սովորույթները, ժողովրդական տարբեր ավանդություններ, ըստ որոնց իմ հասակակիցների մեջ ձեւավորվում էին խիզախության ու պատվի, ազնվության, հավատարմության ու նվիրվածության վերաբերյալ պատկերացումները: Հարկ է նշել, որ մեր գյուղի բնակիչները միշտ բարձր էին գնահատում այդ մարդկային հատկությունները, եւ դա մեծ դեր էր խաղում գյուղական երիտասարդության դաստիարակության գործում³:

Ընտանիքում տիրողը նահապետական բարքերն էին. ընտանիքը միասնական էր, նրա յուրաքանչյուր անդամի վաստակը բոլորի սեփականությունն էր, եւ երբեք նյութականի շուրջ վեճեր չէին լինում, եւ համերաշխությունն էր տիրում: Եւ դա այն դեպքում, երբ ընտանիքը ոչ այնքան բարվոք նյութական պայմաններում էր ապրում: Հիմնական կերակրողը հայրն էր՝ Խաչատուրը (այս անունը հետագայում Հովհաննես Բաղ-

² Սկզբից եւ եթ հիշենք, որ Չարդախլուն բացառիկ գյուղ է, եւ որոշակի առումով կարելի է խոսել իր անզուգականության մասին: Այն մի փոքրիկ բնակավայր է, որը տվել է 2 մարշալ, 9 գեներալ, Հայրենական մեծ պատերազմի 1250 մասնակից, որոնցից 200-ից ավելին՝ սպաներ, այդ թվում նաեւ 6 կին սպա. Տէս Դ. Ա. МАРТИРОСЯН, Мои телеграммы Горбачеву о трагедии легендарного села Чардахлы, Нагорного Карабаха, Геташена..., Рязань, 1995, էջ 183:

³ Տէս Ի. Խ. БАГРАМЯН, Мои воспоминания, Ереван, 1979, էջ 8:

րամյանի հայրանվան մեջ դարձավ Քրիստափոր): Նա երկաթուղային վարպետ էր եւ ստանում էր ամսական 30 ռուբլի ոսկով աշխատավարձ, մի փոքր գումար, որը հնարավորություն չտվեց Հովհաննեսին ուսումը շարունակելու գիմնագիայում, որտեղ ամսական 10 ռուբլի վարձ էր պահանջվում: Տան տնտեսության կառավարման հոգսը մոր՝ Մարիամի (Մարան) ուսերին էր ընկած, գիմացկուն մի կին, որն ապրեց շուրջ 95 տարի:

Վարպետ Խաչատուրը անբասիր աշխատանքի համար անձամբ Նիկոլայ Երկրորդից ստացել էր արծաթե ժամացույց, երբ ցարը 1914 թ. նոյեմբերին եկել էր Անդրկովկաս⁴:

Երկրի կարեւոր ու խոշորագույն քաղաքներում ապրելով հանդերձ՝ Բաղրամյանն իրեն մշտապես համարում էր Չարդախլուի զավակ: «Իմ հուշերը» գրքում հարազատ այդ օրրանը նա հիշում է որպես բացառիկ գեղեցիկ բնություն մե ջինջ ու մաքուր մաքուր օդով օժտված դրախտային մի վայր, ուր անհիշելի ժամանակներից ծաղկել է գյուղատնտեսությունը: Գյուղը հատկապես հայտնի է եղել ձիաբուծներով, որոնց բեռնաքարշներն ու ռահվարները բարձր էին գնահատվում: Մեծ էր նաեւ արագընթաց ու գիմացկուն, մարտական նժույգների պահանջարկը, որ նույնպես շատ էին գյուղում, եւ այս տեսանկյունից զարմանալի չէ, որ Հովհ. Բաղրամյանն սկզբից եւ եթ ընտրեց հեծելազորային ծառայությունը⁵:

1912 թ. նա ընդունվում է Թիֆլիսի երկաթուղային տեխնիկական ուսումնարան, որն ավարտում է 1915 թվականի մայիսին, դարձյալ գերազանցությամբ, եւ որպես երկաթագծի տեխնիկ աշխատանքի նշանակվում Անդրկովկասյան երկաթուղու Ելիզավետպոլի 9-րդ գծամասում: Սակայն առաջին համաշխարհային պատերազմի իրադարձությունները եւ թուրքերի իրականացրած հայոց ցեղասպանությունը դրդեցին, որ 18-ամյա Հովհաննես Բաղրամյանը կամավոր մեկնի ռազմաճակատ՝ չնայած որպես երկաթուղու աշխատող զինծառայությունից ազատվելու իրավունք ուներ: Այդ մասին հետագայում իր հուշերում Հ. Բաղրամյանը գրել է:

«Ես այլեւս չէի կարող հեռու կանգնել իմ հարազատ ժողովրդի ատելի թշնամու դեմ պայքարից: Ես արդեն համարյա 18 տարեկան էի եւ բավա-

⁴ Հ. Ա. ԲԱՂՐԱՄՅԱՆ, Չարդախլուի ֆենոմենը, «Հայկական բանակ», հ. 4, 1997, էջ 80–81:

⁵ Տե՛ս անդ:

կանին պարզ հասկանում էի Կովկասյան ռազմաճակատում ստեղծված իրավիճակի, ռազմական գործողությունների եւ Թուրքիայում արյունալի իրադարձությունների էությունը... Դրա հետ մեկտեղ լավ էի հասկանում, որ միայն ռուս զինվորի հետ՝ ուս ուսի իմ ուժերը կպատերին մարտնչելու Թուրք դահիճների դեմ: Այդ զգացմունքներից մղված, հաղթահարելով ծնողներիս դիմադրությունը, 1915 թ. հոկտեմբերի 9-ին ես կամավոր ծառայության անցա ռուսական բանակում»⁶:

Ախալցխայի 116-րդ պահեստային գումարտակում որոշ ժամանակ զինվորական պատրաստություն ստանալուց հետո նույն թվականի դեկտեմբերի վերջին Բաղրամյանը մեկնում է ռազմաճակատ եւ Պարսկաստանի տարածքում գտնվող գեներալ Բարաթովի (Expeditionary) կորպուսի 2-րդ կովկասյան գնդի կազմում, որպես 4-րդ գումարտակի 15-րդ հարյուրյակի շարքային զինվոր մասնակցում է մարտերին: Կասրի-Շիրինի գրավման մարտերում դրսևորած քաջության համար հրամանատարությունը նրան ուղարկում է Թիֆլիս՝ ենթասպայական դպրոցում սովորելու⁷: Այն ավարտում է 1917 թ. եւ շարունակում ծառայությունը 3-րդ հայկական հրաձգային գնդում:

Այսպես սկսվում է Բաղրամյանի զինվորական ծառայությունը, որը տևում է 67 տարի:

1917 թ. աշնանը ենթասպա Բաղրամյանը Թուրքերի դեմ մարտնչում է Ուրմիա լճի շրջանում Հայկական 3-րդ գումարտակի կազմում որպես 8-րդ վաշտի դասակի հրամանատար⁸:

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից հետո Անդրկովկասն անջատվեց Խորհրդային Ռուսաստանից, ինչն աղետալի հետեւանքներ ունեցավ հատկապես հայերի համար: Օգտվելով նրանից, որ ռուսական զորքերը զանգվածաբար լքում էին Կովկասյան ռազմաճակատը, Թուրքերը հարձակման անցան եւ կարճ ժամանակամիջոցում գրավեցին Արեւմտյան Հայաստանի այն տարածքները, որոնք ազատագրվել էին ռուսական զորքերի օգնությամբ:

Շուտով Թուրքերի արշավանքը կանգնեցնելու համար ստեղծվեց Հայկական կորպուսը՝ գեներալ-մայոր Թովմաս Նազարբեկյանի գլխա-

⁶ И. Х. БАГРАМЯН, Мои воспоминания, с. 25—26.

⁷ Տէս Ֆ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Մարշալ Հովհաննես Բաղրամյան, «Հայկական բանակ», հ. 1, 1997, էջ 14:

⁸ Անդ:

վորություններ: Այդ կորպուսի հատուկ կամավորական դիվիզիայի շարքերում, որպես հեծյալ դասակի հրամանատար, մարտնչում էր ենթասպա Հովհ. Բաղրամյանը: Դիվիզիայի հրամանատարը ժողովրդական հերոս Անդրանիկն էր: Հետագայում Փարիզում մարշալ Բաղրամյանը այցելել է Պեր-Լաշեզի գերեզմանոցը եւ ժողովրդական հերոսի հուշարձանին դրել ծաղկեպսակ հետեւյալ մակագրությամբ. «Հավերժ հիշատակ Հայաստանի լեգենդար հերոս Անդրանիկին, որի զինվորը լինելու բախտն եմ ունեցել Հայրենիքի համար ծանրագույն 1918 թվականին»⁹:

Ձնայած հայկական զորքերի հերոսական դիմադրությանը՝ թուրքական 60-հազարանոց զորքը շարունակում է առաջխաղացումը եւ, գրավելով Կարսն ու Ալեքսանդրապոլը, շարժվում է Ղարաբաղի սահմաններում: Արեւմտյան Հայաստանի ազատագրության համար 1918 թ. կռիվներին որպես հայկական 1-ին հատուկ հեծելազորային գնդի դասակի հրամանատար, թուրքական զորքերի դեմ Քերմանշահի, Սարիղամիշի եւ Կարսի շրջաններում, մարտնչել է Հովհաննես Բաղրամյանը:

Հայ ժողովրդի համար այդ օրհասական օրերին հայկական կորպուսի զորամասերը եւ նրանց օգնության հասած աշխարհազորայիները կարողացան Բաշ Ապարանում եւ Սարգարապատում ոչ միայն կանգնեցնել թուրքերին, այլեւ նրանց հետ շարտել գրաված դիրքերից: 1918 թ. մայիսի 22–26-ին Սարգարապատի ճակատամարտին սկզբից մինչեւ վերջ անձնվեր կերպով մասնակցեց առաջին հատուկ հայկական հեծյալ գնդի դասակի հրամանատար Հովհ. Բաղրամյանը: Հետագայում, անդրադառնալով այդ օրերին, Բաղրամյանն իր հուշերում գրել է «Սարգարապատի ճակատամարտի շնորհիվ Արարատյան դաշտավայրը փրկվեց թուրք զավթիչների նոր ջարդերից, եւ այդ տարածքում էր, որ հայ ժողովուրդը վերականգնեց իր պետականությունը»¹⁰:

Եւ հիրավի, Սարգարապատի, Բաշ-Ապարանի եւ Ղարաբաղի սահմանային ճակատամարտերը բախտորոշ նշանակություն ունեցան հայ ժողովրդի համար: 1918 թ. մայիսի 28-ին, շուրջ հինգուկես դար ընդմիջումից հետո վերականգնվեց հայկական պետականությունը:

Այնուհետեւ Հովհաննես Բաղրամյանը ծառայության անցավ Հայաստանի անկախ հանրապետության զինված ուժերում, որպես հեծյալ

⁹ Տէն Ա. ՄՆԱՅԱԿԱՆՅԱՆ, Մարշալ Բաղրամյան, Երևան, 1978, էջ 26:

¹⁰ И. Х. БАГРАМЯН. Мои воспоминания, с. 94.

գնդի հեծելավաշտի հրամանատար, մասնակցեց 1920 թ. սեպտեմբերին սկսված Թուրք-հայկական պատերազմին:

Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո, Բաղրամյանը շարունակել է ծառայությունը հայկական Կարմիր բանակի հեծյալ գնդում՝ որպես հեծելավաշտի (squadron) հրամանատար:

1921 թ. փետրվարի 18–22-ը նա մասնակցել է վրաց մենշևիկյան զորքերից Լոռու ազատագրմանը, ապա նշանակվել է խորհրդային Վրաստանում խորհրդային Հայաստանի լիազոր ներկայացուցչության զինվորական կցորդ՝ Անդրեաս Մելիք-Շահնազարյանի¹¹ օգնական:

Հենց այդ այդ օրերին Բաղրամյանը Թիֆլիսում հանդիպել է Հովհաննես Թումանյանին եւ օգնել նրան Երեւան մեկնելու անցաթուղթ ձեռք բերելու հարցում¹²:

Բաղրամյանը Երեւան է վերադարձել մայիսի սկզբներին եւ նշանակվել խորհրդային Հայաստանի ռազմական ժողկոմատի շտաբում որպես պետի օգնական օպերատիվ հարցերի գծով: Հայկական Կարմիր բանակի վերակազմավորման հետեւանքով 1922 թ. սեպտեմբերի 5-ին ստեղծվեց Հայկական հրաձգային դիվիզիան՝ Անդրեաս Մելիք-Շահնազարյանի հրամանատարությունամբ: Բաղրամյանը նշանակվեց դիվիզիայի հեծյալ գնդի գնդացրային հեծելավաշտի (1922–1923 թթ.) ապա գնդի հրամանատար: 1921–1923 թվականներին խորհրդային Հայաստանի ռազմական ժողովրդական կոմիսարիատը գլխավորում էին Ալեքսանդր Մյասնիկյանը, ապա՝ Հայկ Բժշկյանը՝ Գայը, որոնց ենթակայության տակ ծառայությունը բարերար ազդեցություն գործեց ապագա մարշալի վրա: 1924 թվականի աշնանը դիվիզիայի հրամանատարությունը նրան գործուղեց սովորելու Լենինգրադի բարձրագույն հեծելազորային դպրոցում¹³. Այստեղ հրամանատարական անհրաժեշտ առաջին գիտելիքների ձեռքբերման հետ մեկտեղ Բաղրամյանը մտերմիկ հարաբերություններ հաստատեց իր համակուրսեցիների հետ, որոնք Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին դարձան ճանաչված զորապետեր: Նրանց թվում էին ապա-

¹¹ Անդրեաս Մելիք-Շահնազարյան Օտարալեզու զրագրության մեջ նաեւ (Անդրել). (24 հուլիս 1887, Շուշի–31 հոկտեմբեր 1937, Մինսկ), հայ ռազմական գործիչ, դիվիզիայի հրամանատար. տե՛ս Հայկական համառոտ հանրագիտարան, հատ. 3, Երեւան, 1999, էջ 650:

¹² Տե՛ս Ս. Մ. Х. БАГРАМЯН, նշ. աշխ., էջ 113–114:

¹³ «Հայկական բանակ», հ. 4, 1997, էջ 16:

գա մարշալներ Գ. Կ. Ժուկովը, Կ. Կ. Ռոկոսսովսկին, Ա. Ի. Երյոմենկոն եւ այլք¹⁴:

1931 թ. Հովհ. Բաղրամյանն ավարտել է բարձրագույն հրամկազմի դասընթացները, այնուհետեւ փայլուն առաջադիմությամբ սովորել եւ ավարտել է Մ. Ֆրունզեի անվան (1934 թ.) ռազմական ակադեմիան Մոսկվայում:

Նա 1934 թ. ամռանը նշանակվել է ուկրաինական Ժիտոմիր քաղաքում հաստատված 5-րդ հեծյալ դիվիզիայի շտաբի պետ: Այստեղ Բաղրամյանը ծառայել է երկուսուկես տարի՝ գործնական աշխատանքում ավելի խորացնելով իր գիտելիքները: 1936 թ. աշնանը Բաղրամյանն ընդունվել է գլխավոր շտաբի նոր բացված ակադեմիան: Ակադեմիայի առաջին ունկնդիրների թվում էին ապագա մարշալներ Ալեքսանդր Վասիլևսկին, Մատվեյ Զախարովը, Լեոնիդ Գովորովը, հետագայում բանակի զենքերալներ Ալեքսեյ Անտոնովը, Նիկոլայ Վատուտինը եւ ուրիշներ, որոնք Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին գլխավորեցին ռազմաճակատներ, բանակներ, շտաբներ, վարեցին այլ եւ այլ պատասխանատու պաշտոններ¹⁵: Գլխավոր շտաբի ակադեմիան Բաղրամյանն ավարտել է 1938 թ. եւ մինչեւ 1940 թ. աշուն աշխատել է նույն ակադեմիայում որպես ընդհանուր մարտավարության ամբիոնի ավագ դասախոս: Այդ մասին Հովհաննես Բաղրամյանը գրում է «Գնդի հրամանատար լինելուց, Ֆրունզեի անվան ակադեմիայում սովորելուց եւ Բլինովի անվան 5-րդ հեծյալ դիվիզիայի շտաբի պետի պաշտոնում աշխատելուց հետո ինձ ուղարկեցին գլխավոր շտաբի ակադեմիա, որն ավարտելուց հետո ինձ պահեցին ակադեմիայում, որպես ավագ դասախոս»¹⁶:

Այդ տարիներին կոփվեց Բաղրամյանի զինվորական տաղանդը: Նա ձեռք բերեց գիտելիքների այն տեսական պաշարը եւ օպերատիվ մտքի հասունությունը, որոնց շնորհիվ հետագայում դրսևւորեց իր անկրկնելի ձեռագիրը ֆաշիզմի դեմ տարած մեծ հաղթանակի պատմության մեջ: Կրկին զորք վերադառնալու Հ. Բաղրամյանի ցանկությունը իրականացավ միայն 1940 թվականի աշնանը վաղեմի ընկերոջ՝ այդ ժամանակ ար-

¹⁴ Անդ, էջ 17:

¹⁵ Անդ:

¹⁶ «Маршалы, генералы и адмиралы армянского происхождения в Санкт-Петербурге». Биографический справочник, составил Армен Меружанян, Санкт-Петербург, 2013, стр. 76.

դեն Կիելի հատուկ զինվորական շրջանի հրամանատար, բանակի, գեներալ Գ. Ժուկովի միջնորդությամբ¹⁷: ԽՍՀՄ պաշտպանության ժողկոմի 1940 թ. սեպտեմբերի 2-ի հրամանով գնդապետ Բաղրամյանը նշանակվում է «Կիելի հատուկ ռազմական օկրուգի 12-րդ բանակի շտաբի օպերատիվ բաժնի պետ: Ահա թե ինչ է այդ մասին գրել Բաղրամյանը. «Անսալով Կիելից ժամանած ընկերոջս՝ գեներալ-մայոր Ռուբցովի խորհրդին՝ նամակով դիմեցի իմ դասընկեր Գեորգի Ժուկովին, հետևյալ բովանդակությամբ, որ բանակային ամբողջ ծառայությունս անցել է զորքերում, բուռն ցանկություն ունեմ վերադառնալու գործող բանակ: Համաձայն իմ ամեն մի պաշտոնի: Երբ հուլյս կորցրել էի, հեռագիր եկավ Գ. Ժուկովից, որ հայտնում էր, թե իր միջնորդությամբ, Ժողկոմը ինձ նշանակել է Կիելի հատուկ զինվորական օկրուգի զորքերի 12-րդ բանակի շտաբի օպերատիվ բաժնի պետ: Ինձ կարգադրվում էր անհապաղ մեկնել Կիել»¹⁸: 1941 թվականի նոր տարին գնդապետ Բաղրամյանը դիմավորեց է Կիելում, նոր պաշտոնում՝ օկրուգի շտաբի պետի տեղակալ - շտաբի օպերատիվ բաժնի պետ¹⁹:

Հունիսի 22-ին՝ պատերազմի առաջին օրը, Բաղրամյանին վստահվեց Կիելի ռազմական օկրուգի վերակազմման հետևանքով ստեղծված Հարավ-արեւմտյան ռազմաճակատի շտաբի պետի տեղակալ-օպերատիվ բաժնի պետ պաշտոնը²⁰: Պատերազմի առաջին օրվանից ստեղծված ծայրահեղ բարդ եւ անբարենպաստ պայմաններում զբաղեցնելով այս բարդ պաշտոնը՝ նա երբեք խուճապի չէր մատնվում եւ ամենաճգնաժամային պայմաններում անգամ պահպանում էր ինքնատիրապետումն ու մարտական ոգին՝ ամբողջ ուժերը նվիրելով թշնամուն արժանի հակահարված տալու գործի կազմակերպմանը: Այդ մասին մարշալ Գ. Ժուկովն իր հիշողություններում գրել է «Այդ պաշտոնում գնդապետ Պ. Ռուբցովին շուտով փոխարինեց Հովհաննես Բաղրամյանը: Բաղրամյանին ես ճանաչում էի որպես հույժ լրջախոհ, հանգիստ, աշխատասեր, օպերատիվ, գրագետ աշխատողի»²¹:

¹⁷ Ի. Մեծ ժողովրդի զավակները: [Հուշեր ականավոր զորավարների մասին] / Ի.Ք. Բաղրամյան, Թարգմ.՝ Լ. Տ. Մելիքսեթյան, Երեւան, 1987, էջ 14:

¹⁸ Անդ, էջ 15:

¹⁹ Անդ, էջ 23:

²⁰ Գ. Կ. Ժուկով, հիշողություններ եւ խորհրդածություններ, հտ. 1, երկրորդ հրատ., Երեւան, 1987, էջ 246:

²¹ Տե՛ս անդ:

Գնդապետ Բաղրամյանն անմիջական մասնակցություն էր ունենում մարտերի կազմակերպմանն ու ղեկավարմանը, վտանգի ենթարկելով կյանքը՝ լինում էր առաջին գծում, մարտնչող հրասայլային ու մեքենայացված զորամասերում, ի մոտո ծանոթանում իրավիճակին: Բարդ պայմաններում տեղի ունեցող ռազմաճակատի ռազմական խորհրդի նիստերի ժամանակ նա օպերատիվ-մարտավարական տեսակետից ճիշտ զեկուցումներ էր տալիս, որոնք հավանություն էին արժանանում ոչ միայն ռազմաճակատի հրամանատարության, այլ նաեւ Կարմիր բանակի գլխավոր շտաբի պետ Գ. Ժուկովի գնահատանքին. վերջինս հունիսյան այդ ծանր օրերին գտնվում էր Հարավ-արեւմտյան ռազմաճակատում: Հետագայում, վերհիշելով 1941 թ. հունիսի վերջերի այդ ծանր մարտերը, Ժուկովը բարձր է գնահատել Բաղրամյանի անձնվեր աշխատանքը, նրա «ծայրահեղ կենտրոնացած ու սեւեռուն միտքն ու կազմակերպչական սքանչելի ընդունակությունները, որոնք ցուցաբերվեցին այդ խիստ բարդ իրադրության մեջ՝ պատերազմի առաջին իսկ օրվանից»²²:

Այնուհետեւ գնդապետ Բաղրամյանը գործունե կերպով մասնակցել է Կիեւի պաշտպանությանը, որը շարունակվեց 1941 թ. հուլիսի 7-ից մինչեւ սեպտեմբերի 26-ը: Կառավարությունը բարձր է գնահատել գնդապետ Բաղրամյանի զինվորական ծառայությունը: ԽՍՀՄ Ժողկոմխորհրդի նախագահի 1941 թ. օգոստոսի 12-ի որոշմամբ նրան շնորհվել է գեներալ-մայորի կոչում²³:

1941 թ. սեպտեմբերի կեսերին ռազմական գործողությունների հետագա զարգացումն ընթանում էր ի վնաս Կիեւի պաշտպանների: Ռազմակայանի թույլ տված սխալների հետեւանքով Հարավ-արեւմտյան ռազմաճակատի ավելի քան կես միլիոնանոց զորքերը հայտնվում են շրջապատման մեջ:

Շրջապատման օղակից մարտերով դուրս եկողների մեջ էր գեներալ-մայոր Բաղրամյանը: Նա իր շուրջն էր համախմբել ռազմաճակատի շտաբի ողջ մնացած անձնակազմը, պահակային ջոկատները, շրջապատման մեջ հայտնված սպաներին ու զինվորներին, ստեղծել էր ավելի քան 1000 հոգուց բաղկացած մի զորաջոկատ, մարտերով նրանց հմտորեն առաջնորդել դեպի արեւելք, դուրս բերել ծուղակից, ողջ ու առողջ

²² Անդ, էջ 338:

²³ «Հայկական բանակ», հ. 4, 1997, էջ 17:

հասցրել Հարավ-արեւմտյան ուղղութիւնի հրամանատարութեան շտաբ²⁴: Այդ սխրանքի համար Բաղրամյանը պարգեւատրվել է Կարմիր դրոշի շքանշանով, որը նրա առաջին մարտական պարգեւն էր Հայրենական մեծ պատերազմում:

Զնայած Կիւեւի պաշտպանութեան գործողութիւնն ավարտվեց Հարավ-արեւմտյան ռազմաճակատի զորքերի ծանր պարտութեամբ, այնուամենայնիվ այն կարեւոր դեր խաղաց «կայծակնային պատերազմի» գերմանաֆաշիստական ծրագրերի ձախողման գործում, թույլ չտվեց, որ հակառակորդը «ընթացքից» գրավի Կիւեւը, եւ դժվարացրեց նրա հարձակումը Մոսկվայի ուղղութեամբ:

Կիւեւի պաշտպանական գործողութեան ավարտից հետո գեներալ-մայոր Բաղրամյանը նշանակվեց նոր կազմավորված Հարավ-արեւմտյան ռազմաճակատի շտաբի պետի տեղակալ-օպերատիվ բաժնի պետ եւ այդ պաշտոնում մասնակցեց Ռոստովյան գործողութեան մշակմանն ու իրականացմանը: Այն տեղի ունեցավ 1941 թ. նոյեմբերի 5-ից մինչեւ դեկտեմբերի 2-ը²⁵: Դրա հետեւանքով նոյեմբերի 29-ին թշնամուց ազատագրվեց Կովկասի դարպասը հանդիսացող Դոնի Ռոստով քաղաքը: Ռոստովյան գործողութեան հետեւանքով ոչ միայն խոշոր պարտութեան մատնվեցին գերմանական առաջին տանկային բանակը եւ «Հարավ» բանակախմբի մյուս զորքերը (որոնք կորցրին իրենց անձնակազմի շուրջ մեկ երրորդը), այլեւ Դոնի Ռոստովի մոտ կաշկանդվեցին հակառակորդի «Հարավ» բանակախմբի գրեթե բոլոր ուժերը եւ հնարավորութիւն չտրվեց գերմանական հրամանատարութեանը այդ բանակախմբի հաշվին ուժեղացնելու Մոսկվայի ուղղութեամբ գործող իր ուժերը: Այստեղ տարած հաղթանակը մեծ չափով նպաստեց Մոսկվայի ճակատամարտում Կարմիր բանակի տարած հաղթանակին:

Ռոստովյան գործողութեան ժամանակ գեներալ-մայոր Բաղրամյանի դրսեւորած զորավարական հմտութիւնը հաշվի առնելով՝ Հարավ-արեւմտյան ուղղութիւնի գլխավոր հրամանատար Խորհրդային Միութեան մարշալ Տիմոշենկոն նրան ժամանակավորապէս նշանակում է ռազմաճակատի՝ Ելեցի ուղղութիւնում գործող օպերատիվ զորախմբի շտաբի պետ²⁶: Այստեղ եւս Հովհ. Բաղրամյանը մշակեց եւ փայլուն կերպով իրականաց-

²⁴ «Հայկական բանակ», հ. 4, էջ 17:

²⁵ Անդ:

²⁶ «Маршалы, генералы...», стр. 76.

րեց բանակային վերախմբավորումը, Ելեցի շրջանում: Դրա շնորհիվ դեկտեմբերին հաջողվեց հակահարձակմամբ Հարավ-արեւմտյան ռազմաճակատի աջ թեւում ճեղքել թշնամու շրջանը եւ անցնելով 80-ից 100 կմ, օգնել մյուս ռազմաճակատներին՝ նպաստելով Մոսկվայի մերձակայքում սկիզբ առած հակահարձակմանը²⁷:

Ուստի զարմանալի չէ, որ Հայրենիքը բարձր է գնահատել գեներալ-մայոր Բաղրամյանի զգալի ավանդը «Ռոստովյան» եւ «Ելեցյան» գործողությունների մշակման եւ իրականացման գործում: ԽՍՀՄ Ժողկոմխորհի նախագահի 1941 թ. դեկտեմբերի 27-ի որոշմամբ նրան շնորհվում է գեներալ-լեյտենանտի կոչում: Հենց այդ ժամանակ էլ նա նշանակվում է Հարավ-արեւմտյան ուղղության զորքերի շտաբի օպերատիվ վարչության պետի պատասխանատու պաշտոնին: Հարավ-արեւմտյան ուղղության մեջ էին մտնում Բրյանսկի, Հարավ-արեւմտյան եւ Հարավային ռազմաճակատների զորքերը: Այդ պաշտոնում Բաղրամյանը 1942 թ. հունվարի 18-ից մինչեւ 31-ը մասնակցում է «Բարվենկովո-Լոզովայա» գործողության մշակմանն ու իրագործմանը, որի հետեւանքով Խարկովից հարավ ճեղքվեց թշնամու խիստ ամրացված պաշտպանությունը եւ ազատագրվեցին՝ Բարվենկովո (հունվարի 23) եւ Լոզովայա (հունվարի 26) քաղաքները, որոնք հակառակորդի թիկունքային խոշոր բազաներ ու կարեւորագույն երկաթուղային հանգույցներ էին:

Երկու ռազմաճակատների զորքերը ձմռան սաստիկ սառնամանիքի պայմաններում առաջ շարժվեցին 90–100 կիլոմետր, դրա արդյունքում վտանգի տակ դրվեցին հակառակորդի Դոնբասյան խմբավորման հաղորդակցության ուղիները: Կտրվեց գերմանական առաջին բանակի մատակարարման գլխավոր ճանապարհը, եւ տեղում կաշկանդեցին զգալի ուժեր, որոնք գերմանական հրամանատարությունը հնարավորություն չունեցավ փոխադրելու այլ ուղղություններ:

1942 թ. գարունը եւ ամառը անհաջողությունների շրջան եղան խորհրդային զորքերի համար:

1942 թ. գարնանը Բաղրամյանը «Խարկովյան» հարձակողական գործողությունների հիմնական մշակողների կազմում էր: Գիտենք, որ այն ավարտվեց անհաջողությամբ: Չնայած մարտական գործողությունների ընթացքում բոլոր որոշումները ընդունելու եւ կայացնելու իրավասություն-

²⁷ Անդ, էջ 77:

նը մարշալ Ս. Տիմոշենկոյինն ու Ն. Խրուշչովինն էր, Ստալինը որոշել էր ձախողման գերագույն մեղավոր ճանաչել Հ. Բաղրամյանին: Ռազմական դատարանից (tribunal) հին ընկերոջը փրկեց Գ. Ժուկովը, որ բացատրեց Ստալինին. գործողությունն անհաջողությունը մասամբ գերագույն գլխավոր հրամանատարության մասամբ գլխավոր շտաբի մեղքով է²⁸:

Այդ օրերին թշնամին սրընթաց շարժվում էր դեպի Ստալինգրադ: Հունիսի 21-ին ռազմակայանը լուծարում է Հարավ-արեւմտյան ուղղությունը. իսկ դրանից մի քանի օր հետո՝ հունիսի 28-ին, գեներալ-լեյտենանտ Բաղրամյանը նշանակվում է Արեւմտյան ռազմաճակատի 61-րդ բանակի հրամանատարի տեղակալ: Հուլիսի 15-ին ստացվում է նոր հրաման՝ Բաղրամյանին Արեւմտյան ռազմաճակատի 16-րդ բանակի հրամանատար նշանակելու մասին: Այս պաշտոնում Բաղրամյանը ծառայում է մինչեւ 1943 թ. նոյեմբերի 17-ը²⁹: Հենց այդ ընթացքում է, որ փայլում է գեներալի զորավարական տաղանդը եւ նրա անունը հայտնի է դառնում երկրով մեկ: Հատկապես տպավորիչ էր 1942 թ. օգոստոս ամսին նրա բանակի հաջողությունը Սուխինիչի-Ժիզդերա ուղղությամբ, որտեղ կասեցվեց հակառակորդի խոշոր զորախմբի հարձակումը եւ նրան հասցվեց կենդանի ուժի ու տեխնիկայի զգալի վնաս, թշնամին կորցրեց 10 հազար սպանված զինվոր ու սպա, ավելի քան 200 հրասայլ, մեծ քանակությամբ այլ տեխնիկա³⁰: Փաստորեն 1942 թ. օգոստոս-սեպտեմբեր ամիսներին կասեցվեց հակառակորդի խոշոր խմբավորման (400–500 հրասայլ) առաջընթացը՝ ձախողելով գերմանա-ֆաշիստական հրամանատարության մշակած «Կրեմլ» գործողությունը: Դրանով նախատեսվում էր Մոսկվայի մատուցյններում խոշոր հարձակման տպավորություն ստեղծել, թյուրիմացության մեջ գցել խորհրդային բարձրագույն հրամանատարությանը եւ Կարմիր բանակի պահեստային միավորումները գամված պահել մայրաքաղաքի մերձակայքում, դրանով իսկ հեշտացնելով Ստալինգրադի եւ Կովկասի ուղղություններում հարձակվող գերմանական զորքերի գործը: Բայց ստացվեց հակառակը: Ծավալված կատաղի ճակատամարտի հետեւանքով, գերմանական հրամանատարությունը ոչ միայն ի վիճակի չեղավ «Կենտրոն» բանակախմբից թեկուզեւ մեկ դիվիզիա նետել հարավ՝ Ստալինգրադ, այլեւ ստիպված եղավ խորհրդա-

²⁸ Տէս «Маршалы...», էջ 77:

²⁹ Տէս «Հայկական բանակ», հ. 4, 1997, էջ 19:

³⁰ Անդ:

գերմանական ռազմաճակատի տարբեր հատվածներից լրացուցիչ ուժեր պահանջել՝ նետելով մոսկովյան ուղղություն՝ կասեցնելու համար Կարմիր բանակի հակահարվածը Ժիզդրայի հենակետը պահպանելու համար: Հետագայում, անձամբ Հիտլերը խոստովանել է, «Կրեմլի» ձախողումը եւ ընդհանրապես սխալ համարել այդ ձեռնարկը:

Շարունակությունը՝ հաջորդիվ

